

CRÍTICA AL MODEL DE KULA *

per ALFONS BARCELÓ

Dos elements han actuat com a catalitzadors del present assaig: una problemàtica teòrica, de la qual ja fa alguns anys que m'estic ocupant, i un llibre (*Teoría económica del sistema feudal*),¹ que té el mèrit d'enfocar els problemes històrics des d'un angle encara poc freqüent: el teòric. Una exposició resumida de la problemàtica mencionada pot ser la següent: la teoria econòmica dominant parteix d'un enfocament insatisfactori; és limitada la seva capacitat d'explicar els mecanismes econòmics efectius i de descobrir les tendències econòmiques rellevants en un pla correcte; resulta contradictòria la seva utilitat com a utilatge mental per als historiadors, perquè, malgrat subministrar algunes trames analítiques, sovint també en distorsiona les interpretacions. Aquesta situació pot ser superada només a partir d'una alternativa, ja esbossada (aquesta és la meua hipòtesi de treball) en les aportacions neoricardianes y neomarxistes, que ha de mesurar les seves forces no solament en el nivell lògic, sinó principalment en la pràctica, és a dir, en l'únic laboratori a gran escala de què disposem: la història econòmica.

Enfrontar-se amb el llibre de Kula a partir d'aquests supòsits resulta, evidentment, temptador. Es tracta d'una obra fronterera entre la història i la teoria econòmica, ja que l'autor intenta dissenyar un model de l'economia polonesa dels segles XVI al XVIII, a fi de comprendre els mecanismes econòmics que hi juguen i llur funcionament complex en unes coordenades de major amplitud que el simple esdeveniment puntual. Per tant, malgrat la multitud d'objeccions —grans i petites— que se li han de tirar en cara, pot resultar un estimulant eficaç tant per a la revisió i replantejament de la necessitat d'un tractament teòric de la història com per a impulsar els intents de verificació retrospectiva dels esquemes proposats per la teoria econòmica.

* Traducció del castellà per Josep Carreras.

1. Totes les referències i cites del llibre de Witold Kula que es fan en el present treball remeten a l'edició castellana *Teoría económica del sistema feudal*, Buenos Aires, Siglo XXI, 1974 (Varsòvia, 1962¹).

En el projecte primigeni de Kula el llibre que ara comentem no tenia una existència independent, sinó que constituïa l'últim capítol de la seva ambiciosa obra *Problemas y métodos de la historia económica*.² Després de les reflexions teòriques generals calia posar-ho en acció i comprovar-ne a la pràctica el grau d'aplicabilitat en els problemes concrets. Els resultats semblen suggestius, però no són pas convincents del tot.

Aquest assaig nostre, que intenta posar en relleu *els punts dèbils de què pateix*, està escrit des de la vorera de la teoria econòmica i, per tant, els temes escollits i les crítiques formulades tindran un caire distint d'aquell del qual pecarien si hagués estat un expert en altres qüestions qui hagués emprès aquesta tasca. Fet aquest advertiment, no sembla recriminable que els veïns guaitin envers les cases dels seus comparses, exposin les seves opinions i formulin les seves crítiques. Potser tots en sortirem beneficiats amb algunes economies externes.

El present treball consta de cinc seccions. En la primera es fa un resum concís del contingut del llibre. En la segona s'efectua una soma digressió sobre els pressupòsits teòrics que inevitablement han de condicionar i orientar qualsevol temptativa d'anàlisi històrica. Després s'analitza l'enfocament de què parteix Kula. A continuació avaluem amb el major rigor possible l'utilatge mental amb què opera; aquesta quarta secció és la més crítica, ja que considerem que els conceptes i instruments utilitzats per Kula i la manera d'articular-los resulten summament febles. Per últim, intentem una lleugera recapitulació i proposem algunes consideracions teòriques com a corollari de tot el que hem exposat anteriorment.

1. En aquesta secció només pretenem d'extractar el llibre de Kula per als lectors que no el coneixen; per tant, els qui ja hi estan familiaritzats poden ometre-la sense cap mancamment.

El llibre es presenta dividit en set capítols d'una extensió i interès molt desiguals. El primer capítol («¿A quines preguntes ha de respondre una teoria econòmica del feudalisme?», pp. 3-12) està destinat a justificar la importància del tema i a assenyalar les propietats que hauria d'acomplir qualsevol teoria econòmica d'un sistema determinat, que —segons Kula— en poques paraules es redueixen a: «formular les lleis que regeixen la magnitud de l'excedent econòmic i la seva utilització, tenint en compte que ambues qüestions han de ser elucidades en les seves dues

2. Witold KULA, *Problemas y métodos de la historia económica*, Barcelona, Península, 1973 (Varsòvia, 1963'). «Per tal de sintetitzar [les meves] reflexions entorn del mecanisme del funcionament de l'economia precapitalista i, ensems, a fi d'experimentar un mètode diferent en la seva investigació, com és el concepte dels models, s'ha elaborat una prova d'aplicació d'aquest als materials [per mi] coneguts, és a dir, als referents a la Polònia contemporània. Al principi, aquesta prova havia de constituir el capítol dissetè del present llibre, però donada la seva magnitud i el seu caràcter un xic marginal, aquest treball ha de ser publicat a part» (p. 7).

dimensions: a curt i a llarg terme» (p. 10). Es lamenta que «l'historiador del feudalisme —si no li és totalment aliena la reflexió metodològica— sent la inadequació de la teoria econòmica del capitalisme quan s'encara amb l'objecte de la seva investigació» (pp. 6-7). Com a consideració última exposa que «l'anàlisi dels fenòmens del mercat jugarà un paper important en el nostre assaig, però el seu propòsit serà quasi sempre de penetrar en aquella zona oculta de la vida econòmica de la qual menys ens parlen les fonts, però que és la més important i decisiva: la producció» (p. 12).

En el segon capítol («La construcció del model», pp. 13-24), després d'una lleugera discussió sobre la validesa i necessitat de construir models, adopta com a punt de partida la proposta de Lewis sobre les economies dualistes, corregint-ne l'esquematisme. Assenyala que «justament el caràcter peculiar del càlcul econòmic de l'empresa, gran propietat rural, en una realitat "bisectorial" és aquí el problema més important» (p. 16). A continuació delimita així els elements fonamentals del sistema feudal de Polònia durant l'època considerada: «1) el predomini aclaparador de l'agricultura en l'economia; 2) el fet que la terra no sigui mercaderia sobretot a causa del monopoli de la propietat rústica exercit per la noblesa, però també perquè la taxa d'interès dels préstecs en numerari supera la rendabilitat de l'explotació agrícola; 3) distribució de la totalitat de les forces productives en l'agricultura entre l'aldea i la reserva senyorial; 4) eficients barreres institucionals contra la mobilitat social i geogràfica, especialment dels camperols (servitud de la gleba); 5) la major part de les prestacions de la pagesia es donen en forma de treball; 6) producció artesanal i industrial enquadrades o bé en la gran propietat rural o bé en les organitzacions gremials; manca de restriccions jurídiques que limitin la llibertat d'opció econòmica de la noblesa; 8) forta propensió de la noblesa al consum de luxe determinada per factors inherents al règim social; 9) existència de països econòmicament més desenvolupats en un radi accessible a la comunicació; 10) manca d'intervenció de l'Estat en la vida econòmica (ni tan sols mitjançant aranzels proteccionistes o mesures similars)» (p. 22).

El capítol següent («Dinàmica a curt terme», pp. 25-135) és el més extens. S'ocupa primerament del *càlcul econòmic de l'empresa feudal*; a partir de les dades comptables de tres finques posa de manifest que l'activitat econòmica representava per al propietari feudal una elevada rendabilitat monetària, a la vegada que apareixia com «irracional» en termes socials, donat que el propietari no remunerava el treball servil i segons Kula el seu cost era nul. En resum: «rendabilitat en excloure dels costos el valor estimat del treball no adquirit, i dèficit en cas contrari» (p. 43). A partir d'aquest fet s'estén en digressions a l'entorn del caràcter discutiblement representatiu dels preus de mercat en sistemes econòmics on la producció de mercaderies no és el fenomen essencial i mostra la

invalidesa de les normes capitalistes per tal d'arribar a conclusions explicatives convincents.

Després s'ocupa de l'*economia del domini feudal*. Adverteix que aquest apartat recolza sobre una base monogràfica excessivament exigua, però malgrat tot proposa com a hipòtesi de treball l'esquema següent: «La reserva feudal, en principi, aplica una economia extensiva. El seu rendiment està en funció de l'àrea cultivada. Quan l'àrea de la propietat era més gran que la que podia ser cultivada pels servents, la dimensió del cultiu depenia del nombre de braços, quedant una part de la terra sense cultivar» (p. 49). Aleshores, «l'explotació camperola produeix gairebé tot el necessari per al propi consum (en part també per a mantenir l'administració mitjançant tributs en espècie) i assegura quasi tota la renovació de la capacitat productiva; en canvi, les terres de la hisenda proporcionen quasi exclusivament el producte excedent. D'aquesta manera, la proporció entre l'àrea de la reserva i l'àrea de les explotacions camperoles representa ensems la proporció entre el temps de treball consagrat a la producció per a l'autoconsum i el temps destinat a produir excedents per a la venda, i també entre l'autoconsum juntament amb la reposició i el producte excedent» (p. 55). Apunta també Kula que «la idea rectora del càlcul econòmic i de l'organització de la hisenda» era «l'increment del volum comerciable» (p. 58).

En l'apartat següent (*l'explotació camperola en el règim de prestacions personals*) recalca que la quantitat de mà d'obra disponible jugava un paper crucial. Ara bé: «el nivell de vida del camperol depèn de l'excedent de producció, aquest depèn de la magnitud de la producció total, i aquesta darrera (donat el caràcter extensiu de l'economia) de la superfície de cultiu. L'acreixement de la superfície de cultiu depèn, a la vegada, del balanç de la mà d'obra i de les condicions topogràfiques (existència de terres sense cultivar, pasturatges no explotats, garrigues, boscos no convertibles en fusta, etc., pels volts i sobretot a l'entorn mateix de les terres en cultiu. Com que el balanç de la mà d'obra de l'explotació camperola resultava segons sembla —i malgrat tot— positiu, el factor "topogràfic" era, al cap i a la fi, decisiu» (pp. 85-86).

La conclusió de l'apartat ulterior (*l'economia de la corporació artesanal*) es concreta dient que «la situació econòmica de l'artesà es caracteritza per una considerable elasticitat de la demanda i una elasticitat a penes apreciable de l'oferta» (p. 98). En els dos últims apartats s'aspira a presentar algunes *confrontacions empíriques* i una *temptativa d'interpretació*. Les dades i quadres proposats resulten insuficients en extrem i poc esclarida la seva fiabilitat com a sòlides bases d'anàlisi. Malgrat tot, resulten interessants algunes discussions referides a la interrelació entre preus, collites i exportacions.

El capítol quart («Dinàmica a llarg terme», pp. 137-200) se centra en el problema que Kula considera fonamental en aquest àmbit de

consideracions, és a dir, l'evolució «del rendiment social mitjà del treball, especialment en el sector econòmic quantitativament dominant, o sigui, l'agricultura. Les variacions del rendiment del treball poden derivar de transformacions de les institucions socials (emprant essencialment la mateixa tècnica, el camperol rendeix menys treballant a les terres de la reserva senyorial que a la seva granja)» (p. 138). Més endavant sintetitza així les tendències que, al seu entendre, aniran modelant els canvis a llarg terme: «1) tendència a reduir les dimensions de la granja camperola, de tal manera que es porti per dessota del seu punt òptim en el qual pot ser considerada la parcel·la mínima suficient per a alimentar una família camperola i per a reproduir les forces de producció; 2) tendència contrària per part dels camperols a produir a qualsevol preu excedents per a la venda i establitzar una relació amb el mercat; 3) tendència a unificar i aïllar econòmicament la gran propietat terratinent; 4) procés de concentració de la propietat de la terra en mans dels latifundistes; 5) tendència del latifundi a "naturalitzar" l'activitat de producció i de transport» (p. 146). Exposades aquestes tesis, tracta de ponderar l'evolució de les principals magnituds econòmiques: després de construir uns determinats números-índex estudia la història de les relacions d'intercanvi dels magnats, nobles i camperols, i mostra i discuteix l'evolució en declivi dels salaris reals com a tendència a llarg terme en el període considerat. Per això topa amb les connexions entre l'economia polonesa i la d'Europa occidental, fet que l'incita a remarcar la conclusió metodològica òbvia que «els esdeveniments de la història econòmica no poden explicar-se dins els límits de la història d'un sol país» (p. 164).

Els tres últims capítols, molt més breus, («Possibilitats de verificació», pp. 201-207; «La racionalitat de l'activitat econòmica en el sistema feudal», pp. 209-224; «"Sistema econòmic" i "Teoria d'un sistema econòmic"», pp. 225-239) són més aviat apèndixs metodològics.

El primer d'ells remarca l'escassa base factual en què es fonamenta el model; Kula entén que aquesta qüestió és relativament secundària; li sembla molt més important determinar quins caràcters són vàlids per al feudalisme en general i «quants són els elements comuns a qualsevol economia en què l'agricultura exerceixi un paper preponderant, sobretot aquella en què l'agricultura es fon amb la gran propietat rural i on les prestacions de la petita propietat a favor de la gran (renda feudal o cens emfitèutic) s'efectuïn per via no monetària» (p. 207).

El següent, relatiu a la racionalitat, és un ressò poc interessant del debat clàssic i passat de moda entre Mises-Taylor-Lange, discussió sobre si és possible parlar d'activitat econòmica racional quan la major part de la vida econòmica transcorre al marge de circuits mercantils i, per tant, no ve determinada fenomènicament la reducció dels diversos béns econòmics a un denominador comú segons els preus empíricament observables i socialment rellevants.

L'últim capítol recull la definició de sistema econòmic proposada per Kula, i els requisits que, segons la seva opinió, ha de complir la teoria d'un sistema econòmic. «La creació d'una teoria d'una formació consisteix a elaborar un sistema d'equacions lligades recíprocament. Aquestes equacions cal que incloguin paràmetres, variables independents i variables dependents» (p. 229). «Un bon model —conclou— hauria d'explicar el funcionament d'una economia i la seva adaptació a les variables independents, sobretot a aquelles que es repeteixen» (pp. 233-234).

2. Aquest resum tan concís que acabem de reproduir sembla suficient per a mostrar que el llibre de Kula no resulta pas menyspreable. No obstant, no es limita a plantejar un marc interpretatiu per a l'economia polonesa, sinó que les seves pretensions són molt més ambiciosos i intenta explícitament proposar un «cànon» per a la investigació històrica centrat en el concepte de model. I això són figures d'un altre paner.

«Sense teoria no hi ha història», s'ha dit sovint i des de diverses opinions epistemològiques. Si la frase la prenem seriosament, constitueix alhora un repte i una promesa d'enormes dimensions. En efecte, induïx a una doble actitud: l'obligatorietat de la reflexió teòrica i l'esperança que el material històric sigui racionalment estructurable. Encara que sigui posar-nos allà on no ens demanen, l'ocasió invita a prendre partit davant els problemes teòrics i metodològics referents al lloc i al contingut de la història en el camp dels coneixements científics. Les discussions a l'entorn d'aquest tema són innombrables i seria presumptuós pretendre d'intervenir ara, i sense dur les alforges ben proveïdes, en aquest debat de mai no acabar. Però deixeu-nos, almenys, establir les nostres posicions a fi de donar consistència a les crítiques concretes que s'esgrimiran contra Kula en les seccions següents.

Deixarem de banda, sense parar-hi atenció, aquelles posicions que des d'horitzons ideològics molt diversos neguen la possibilitat de la història com a disciplina científica.³ I adoptarem el postulat fonamental que Vilar ha concretat perfectament: «La matèria històrica està estructurada i és pensable, científicament penetrable com qualsevol altra realitat».⁴

Acceptat aquest axioma, cal reconèixer que no s'han fet pas grans progressos, car la historiografia, malgrat haver superat la simple enumeració cronològica de fets i la simple taxonomia de situacions similars, no ha aconseguit encara una capacitat explicativa suficient. En aquest sentit, constitueix un problema essencial la delimitació precisa de l'objecte o objectes específics de l'anàlisi històrica i la relació jeràrquica entre

3. Per exemple, Karl R. POPPER, *La miseria del historicismo*, Alianza Editorial, 1973, i Louis ALTHUSSER, Jacques RANCIÈRE, Pierre MACHÉREY, Étienne BALIBAR i Roger ESTABLET, *Lire Le Capital*, París, Maspero, 1965.

4. *Historia marxista, historia en formación*, Anagrama, 1974, p. 8.

ells. Per fer una apel·lació a la sospitosa, però suggestiva, analogia amb la biologia, podríem remarcar que en l'esdevenir de les societats humanes només hi ha espècies úniques i, per tant, resulta laboriós d'establir de forma innocent i natural gèneres i famílies convincents a primera vista. La conseqüència evident d'aquesta situació desemboca en dos esculls oposats i simètrics: la temptació de quedar-se en els «casos especials» o la temptació d'eleva-se cap a generalitats per produir conjunts universals o «caixes buides».

Dificultats similars apareixen en introduir consideracions de caire espacial i temporal. Les mateixes fronteres de l'objecte d'estudi de l'historiador no són gairebé mai perfectament nítides, i es fa inevitable un cert grau de convencionalisme. En primer lloc, a causa de les interrelacions d'unes societats amb les altres, que inevitablement taren en major o menor grau qualsevol tractament sectorial. Però també pel fet que el naixement, vida i mort d'una formació social no pot ser datat amb la precisió i objectivitat amb què es pot determinar en un ésser viu (almenys en els superiors, ja que estats latents, empelts, etc., podrien ser isomorfs amb alguns fenòmens de la vida social).

Cal afegir encara una altra llista de dificultats, no pas menys importants que les ressenyades, és a dir, els *continguts* amb què s'ha d'omplir l'anàlisi històrica. Els fets passats són infinits i cal aplicar algun «axioma d'elecció» per a determinar aquells que tenen importància. Si no es fa així, es corre el perill de substituir la vella història⁵ de reietons i batalles per una barreja de monografies juxtaposades consagrades a l'evolució del preu del blat, als usos amorosos i a biografies de líders obrers. Per tots aquests motius cal plantejar-se quines preguntes s'han de fer a unes fonts, a uns documents, a unes dades, que per ells mateixos guarden un mutisme total i absolut i que només parlen quan se'ls pregunta (i les respostes depenen en bona part de les preguntes que se'ls facin).

El principi més fructuós sembla ser la conjectura o hipòtesi de treball adoptada per Marx i que avui sembla difícilment rebutjable. Si la precondició per a l'existència de qualsevol societat és la producció i reproducció dels seus mitjans materials d'existència, si no hi ha béns eterns ni producció a partir del no-res, aleshores sembla natural postular que l'esquelet de qualsevol societat s'haurà de buscar en l'estructura econòmica. Cal advertir de seguida que això no significa de cap manera que la complexitat de trames socials, actituds, idees, ideals o creences *es redueixin* a la base sobre la qual se sostenen, sinó, més moderadament, que sembla impossible de comprendre el conjunt de manifestacions socials separadament de les formes de producció i reproducció de la vida social.

5. En realitat, no tan vella com ens agradaria de creure. Vegi's, si no, els manuals de batxillerat i fins i tot el tipus d'exàmens que cultiven alguns il·lustres catedràtics d'Història en la malmesa Universitat espanyola.

3. A partir d'aquí podem connectar amb l'enfocament adoptat per Kula. Ell defineix com a objectiu de qualsevol aproximació teòrica als problemes històrics «les lleis que regulen el volum de l'excedent econòmic i les modalitats de la seva apropiació» (pp. 9-10). Aquest punt de partença ha de ser tema d'una seriosa objecció: l'existència de l'excedent pressuposa la producció i aquesta pressuposa la reproducció. Encara més, per definir l'excedent cal partir de la reproducció: la determinació exigeix restar del producte brut total les reposicions necessàries, concepte que només és transparent a partir d'una visió circular i repetitiva de l'activitat econòmica.

Si no hi ha béns eterns ni producció a partir del no-res, és evident que les activitats econòmiques estan emmarcades per requestes objectives de reposició que inclouen no solament els objectes materials emprats en la producció sinó la mateixa força de treball que ha de ser restaurada diàriament i generacionalment.

Malgrat que la definició usual de teoria econòmica (estudi de la conducta humana com a relació entre fins i mitjans escassos amb usos alternatius) es trobi a una distància incalculable (en una altra dimensió, gosaríem dir) del que aquí es proposa, el cert és que la posició defensada no pot considerar-se com una novetat. Com indicà amb encert Rosa Luxemburg, «és significatiu que no hi hagi hagut a la història de l'economia política més que dues temptatives orientades a plantejar de manera exacta el problema de la reproducció social: al començament, pel pare dels fisiòcrates, Quesnay, i a les acaballes, per Karl Marx».⁶ En el segle actual aquest enfocament ha estat revitalitzat per tres noms: von Neumann, Leontief i Sraffa.

Reiterant-nos en la mateixa línia d'argumentació, podem insistir que, baldament puguin sobreviure comunitats sense excedent, no és possible imaginar encertadament societats humanes sense reproducció. El domini progressiu de l'home sobre la naturalesa no pot eliminar ni les exigències biològiques ni els cicles naturals, que no pel fet de presentar-se distants davant la sentimentalitat de l'home urbà deixen de ser els suports últims de tota la seva existència.

El concepte de reproducció seria, per tant, la peça clau de qualsevol construcció teòrica, la instància explicativa última de l'esdevenir de les societats humanes. El concepte d'excedent no constitueix una via alternativa, ja que no són aproximacions antitètiques, sinó que ha d'assumir-se i subordinar-se a una anàlisi que parteixi de la reproducció. En donar-se una jerarquia lògica i existencial entre ambdues categories, l'enfocament històric ha de reflectir aquest fet amb rigor i adoptar com a punt de partença

6. *L'accumulation du capital*. París, Maspero, 1969, p. 20.

sistemàtic l'examen de les condicions objectives i institucionals que modelen peculiarment les diverses formes possibles de reproducció social.

4. Trobar-se en possessió d'un enfocament satisfactori no és condició suficient per a obtenir resultats afalagadors. Cal disposar també d'un *utilatge mental* apropiat. Aquest no és el cas de Kula.

Malgrat declarar-se més o menys marxista (típica concessió a les pressions del medi en què es troba), de fet acut a categories econòmiques molt variades. Usa un eclecticisme camuflat i recull en ses alforges un conjunt molt ampli d'herències que procedeixen des d'Adam Smith fins al marginalisme. En rigor, l'eclecticisme no és recriminable per ell mateix, però és usual que se'n derivin incoherències. Kula fa faltes d'aquesta classe en manipular determinades nocions de valor, oferta i demanda, inversió i consum, poc afinades i acurades i fins contradictòries.

Per tal d'il·lustrar aquesta crítica, procedirem per parts. Abans de tot, mostrarem que a Kula li manca una teoria del valor, confon valor i riquesa i tendeix a mesurar el valor segons el criteri d'Adam Smith, és a dir, en termes de cereals. Així, una bona collita representarà un «augment de l'ingrés nacional global» (p. 88). Recordem que per Marx —o per Ricardo— el valor de la renda nacional augmentarà només si augmenta la quantitat de treball necessari, independentment de si la riquesa augmenta poc o molt. Potser per tal d'evitar algunes crítiques d'aquesta classe Kula juxtaposa sovint al terme «valor» l'adjectiu «real», creant així un concepte summament ambigu amb el qual només aconsegueix d'acréixer la confusió. En efecte, a vegades la nova expressió significa conjunt de béns i serveis físicament determinats («la reserva es basa en l'estabilitat del valor real de les prestacions, garantitzada per la pròpia índole d'aquestes. El valor real de les jornades de treball obligatori —el nombre de les quals està determinat— i de les prestacions en espècie, és fix per definició», pp. 87-88); en altres moments «valor real» és equivalent a poder adquisitiu: «les oscil·lacions del valor real de la part de la producció destinada al mercat seran la resultant de tres factors: 1) quantitats venudes, 2) preus obtinguts, 3) preus dels articles adquirits» (p. 120). A la fi, doncs, «valor real» pot significar en certs moments valors d'ús i en altres valors de canvi. La contradicció es fa palesa quan imaginem els casos en què es combina constància de valors d'ús amb modificació de valors de canvi, ja que segons la primera accepció el valor real és el mateix, mentre que segons la segona ha canviat.

Tampoc no són usats amb rigor els esquemes d'oferta i demanda als quals sovint es fa apellació. Abans de tot, cal indicar que Kula no es preocupa en absolut de determinar-ne l'estatut històric: acut a ells quan li sembla, sense pretendre de desvelar el marc en el qual exerceixen un paper rellevant. Ni els situa al centre de l'anàlisi, com propugna la teoria

econòmica ortodoxa o convencional,⁷ ni limita llur paper a un pla secundari i subordinat —teoria de la competència— com van fer els economistes clàssics i Marx.

En determinades ocasions, per tant, jugaran el paper d'instància explicativa última, com quan fa referència a la determinació del preu d'una finca: «El senyor pot vendre la seva propietat en qualsevol moment, i el preu que en rebi dependrà *únicament* [subratllem nosaltres] del joc de l'oferta i la demanda de propietats rurals en el moment concret» (pàgines 29-30), afirmació que equival a quedar-se absolutament a les fosques i a confessar, sota una fórmula mítica, la incapacitat de determinar almenys unes cotes objectives.

Altres vegades, la utilització imprecisa dels esquemes d'oferta i demanda porta a plantejaments absolutament tèrbols, com quan afirma: «Raonant en simples termes d'oferta i demanda a escala de l'economia nacional, és perfectament possible una situació en què l'oferta sigui superior a la demanda en el conjunt de l'economia, mentre en el sector comercialitzat pot passar el contrari: que la demanda sigui superior a l'oferta» (p. 37). Perquè, o bé es considera que la demanda i l'oferta determinen el preu i, per tant, coincideixen en el punt d'intersecció, o bé es parteix d'un esquema de preus fixos i aleshores és perfectament possible que les quantitats demandades i ofertes no coincideixin, però aleshores s'ha deixat de raonar en «simples termes d'oferta i demanda».

En algun moment les argumentacions es basen en nocions econòmiques d'oferta i demanda summament vulgars, que davant la més lleu reflexió es troben sorprenents i insòlites. Afirmar, per exemple, que el mercat de mà d'obra en el sistema feudal «és per definició summament reduït, en realitat marginal. Com que la part fonamental de la mà d'obra no té dret a oferir-se en el mercat, és natural que el preu de la mà d'obra lliure sigui per regla general extraordinàriament elevat» (p. 46). Aquí el raonament es troba talment degradat, que la simple *escassetat* es presenta com a factor d'encariment. Aplicant la mateixa pauta, hauríem de concloure que les teles d'un pintor dolent i drogo costarien una fortuna. En realitat, sembla molt més convincent raonar en termes de reproducció de

7. Un model axiomàtic d'aquesta classe es pot trobar a Trout RADER, *The economics of feudalism*, Nova York, 1971. El títol de l'obra resulta enganyós, ja que el contingut no es limita al feudalisme sinó que comprèn des dels imperis antics fins al capitalisme naixent. Per assenyalar el caire del llibre, en reproduïm el següent botó de mostra: «L'eficàcia productiva d'una economia [esclavista] és assegurada si tots els factors són emprats i les relacions marginals de substitució s'igualen en les diverses indústries. Per a l'eficiència del consum cal que el preu iguali el cost marginal i una certa semblança entre els gustos dels consumidors. En el cas de funcions de producció còncaves l'eficiència del consum serà assegurada si els propietaris d'esclaus maximitzen el seu benefici, donada la seva terra i capital. Per se l'existència d'esclavitud no és necessàriament ineficient. Resultaria ineficient només si el propietari no pogués adoptar cap més alternativa que li resultés avantatjosa. Per exemple, la reducció de la productivitat deguda a la institució de l'esclavitud estimularia el propietari a vendre; només si la venda no fos permesa seria possible la ineficiència» (p. 41.)

força de treball: la supervivència de la mà d'obra lliure que només treballa a temporada implica que els ingressos percebuts quan va a jornal li han de permetre subsistir quan està en atur forçós i, per tant, ha de rebre un salari diari superior al del treballador fix, ja que aquest gaudeix d'una ocupació segura. Afavoreixen aquesta manera d'enfocar el problema (o, com a mínim, s'oposen a l'argumentació del propi Kula) les afirmacions referents a l'existència d'un «excés de població a l'agricultura» (p. 19) i al fet, encara que poc freqüent, de «la venda de prestacions personals a reserves veïnes» (p. 49).

Especialment greu sembla la confusió que implica la seva anàlisi del càlcul econòmic de l'empresa feudal. S'embranca en el fet que si el treball cedit pels camperols al senyor feudal no es comptabilitza en resulten òptims beneficis, però resulta ruïnós si s'haguessin d'imputar aquests costos segons els salaris mitjans d'aquell moment. I intenta explicar-ho a través d'una malversació social o acudint a esquemes d'oferta i demanda molt peregrins, que sobrevalorarien el preu de mercat de la mà d'obra. El problema assenyalat per Kula pot ser resolt amb major lluïment acudint a la distinció entre treball pagat i no pagat i la seva concreció en els diversos modes de producció: en la societat esclavista tot el treball pren l'aparença de treball no pagat, però en realitat una part és retribuïda perquè l'esclau cal que mengi, s'albergui i es vesteixi i, per tant, una part del producte ha de destinar-se a la reposició de la força de treball consumida. En el sistema capitalista tot el treball *sembla* pagat. En el sistema feudal treball necessari i treball excedent estan perfectament delimitats. Però si es vol aplicar correctament la lògica a l'empresa senyorial no és vàlid limitar-se a la hisenda, perquè la classe dominant va elegir o es veié obligada per les circumstàncies a optar per la solució de cedir l'úsdefruit d'una part de les terres per tal que en elles els servents s'ocupessin per compte propi de produir les subsistències necessàries. En definitiva, el treball dels servents no és «gratuït» (en el sentit que ho entén Kula), sinó que és la contrapartida de la cessió d'una parcel·la per part del senyor feudal.

Els malabarismes de Kula en aquest ordre d'idees arriba a extrems ridículs quan assenjala que si «no hi ha cap més possibilitat d'aprofitar la mà d'obra excedent, aleshores el valor de tota la força de treball incorporada a la producció ha de calcular-se com equivalent a zero. En aquest sentit es podria dir que el camperol-propietari fa bon ús de la teoria marginalista» (p. 43). En realitat el camperol sap molt bé que cada dia ha de menjar i, per tant, que la restauració de la seva força de treball no té mai un cost nul.

Tampoc no excel·leix per la seva precisió quan menciona agregats macroeconòmics. Per exemple, a l'hora de classificar la producció, en lloc de raonar com Marx (reposicions, béns salari, béns de luxe, inversió neta) o com Keynes (consum, inversió), inventa la seva pròpia divisió: «producció per al consum immediat i per al consum futur (les inversions [*sic*])»

(p. 12), dicotomia absolutament inacceptable per confusa i contradictòria. El vi destinat al consum que envelleix a la bóta pertany a la classe «inversió», mentre que la sement addicional utilitzada el mateix any per a ampliar la producció constitueix, segons el criteri de Kula, un «consum». Evidentment, una classificació tan aleatòria no és respectada en el curs de l'obra, on el terme inversió recupera la seva identitat tradicional (encara que sovint sense diferenciar entre inversions de reposició i inversió neta) (vegi's pp. 57-59).

Una confusió semblant es troba en la concepció de Kula relativa a l'interès del capital, entès com a concepte unívoc. D'una banda, en parlar de la comptabilitat de l'empresa feudal, considera que hauria d'imputar-se com un cost de la producció (sense explicar-ne el perquè, cosa convenient, ja que Kula es queixa en una altra banda de «la inadequació de la teoria econòmica del capitalisme» (p. 6) per a altres formacions socials). En un altre moment assenyala que les taxes d'interès eren molt elevades i no estaven vinculades amb la rendabilitat de les inversions productives (vegi's p. 230). I en un altre punt indica que al costat dels préstecs usuaris hi havia préstecs solidaris que el magnat concedia als nobles de mitjana o baixa jerarquia que es trobaven en dificultats (p. 185, nota). ¿És possible, davant un panorama semblant, parlar *del* tipus d'interès? ¿No caldria desglossar els tipus d'interès en diferents menes amb poques connexions recíproques?

Una altra observació sobre les dades i els números índexs. Diguem d'entrada que no existeixen índexs ideals (excepte per a algun inventor emocionat) i que es dubta seriosament que pugui arribar-se a establir-ne. Això no obsta, malgrat tot, perquè determinades aproximacions convencionals resultin instruments acceptables i eficaços. Kula adopta un procediment que ell mateix qualifica de «groller» i «arbitrari» (p. 151) consistent a prendre com a índex un cistell que contingues «un braç de tela, una raima de paper, un barral de vi, una "pedra" (uns 16 quilos) de pebre, una de cafè i una de sucre». Com a conseqüència d'una tal elecció arbitrària, les conclusions obtingudes a partir de l'índex adoptat manquen de garantia suficient. Encara més, el fet de limitar-se als agregats i no reproduir les xifres corresponents als diversos elements fa que ni sigui possible tan sols una conclusió rigorosa de la tendència dominant, ja que el comportament erroni de qualsevol component sobrevalorat o infravalorat tiraria per terra la representativitat tendencial de l'índex.

Objeccions de caire semblant poden esgrimir-se contra els preus que menciona Kula. No indica mai amb precisió si treballa amb preus anuals mitjans o amb preus datats al dia, amb preus mitjans d'una regió o preus de la localitat X, amb sèries homògenes o amb retalls de fonts diverses. A més, tampoc no analitza els factors determinats del preu ni si es tracta de magnituds unívokes. Aquestes pretensions són indispensables perquè darrera els preus hi ha relacions socials i, excepte en els manuals, el

paper de l'oferta i la demanda mai no és exclusiu (i en formacions pre-capitalistes pot ser menyspreable), sinó que coexisteix o fa la competència a altres determinacions d'indole molt diversa. El tema és massa ampli per a tractar-lo ara, encara que fos breument; però les indicacions apuntades són suficients per a plasmar la sensació de malestar que provoca el tractament alegre d'aquests problemes i per a apellar a la necessitat de ser **cauts** en un assumpte complex que de cap manera pot ser abordat amb fetitxisme.

5. Enfilat totes les crítiques i reflexions esbossades en aquest escrit en una recapitulació final es presenta, arribats en aquest punt, com una tasca difícil. El llibre de Kula conté molts elements i proposicions interessants i suggestius. Si no fos així, no valdria la pena d'ocupar-se'n. Entorn de les hipòtesis bàsiques del model abunden observacions marginals molt variades que animen la lectura però fan la impressió de trobar-se sovint davant una exposició poc vertebreda. Reconstruir el fil dels seus arguments i preses de posició, davant aquests fets, resultaria una activitat massa prolixa i de resultats segurament massa descoratjadors. I és així perquè entenem que la coherència no és la principal virtut de l'autor i que, per altra banda, el tema especialment rellevant per al comentarista està format per les proposicions metodològiques que pot suscitar la crítica i per les pistes analítiques que l'examen de l'obra ens pogués suggerir com a alternatives a considerar.

Aquesta acusació d'incoherència pot quedar palesa amb dos exemples **il·lustratius**. Com a conclusió del primer capítol Kula indica que el seu propòsit és penetrar en la zona oculta més important i decisiva: la producció; però la resta del llibre demostra que es tractava només d'una declaració de bons propòsits, perquè no en traurem l'aigua clara del funcionament de la producció a l'època i país considerats. Per altra banda, quan s'ocupa a definir els requisits d'un model, manifesta que es tracta d'elaborar un sistema d'equacions lligades recíprocament; però el seu model es concreta sintèticament en una sèrie de «notes característiques» més pròximes a la història convencional que no pas a l'ideal que Kula **propugna** i la pràctica del qual reivindica.

Aleshores, ¿què en queda, en definitiva, del model de Kula? Una exposició intel·ligent, a vegades brillant, d'alguns trets i relacions de l'economia feudal. De cap manera, però, un model exemplar que pugui ser utilitzat com a fals-regle per a investigacions d'història econòmica. Les seves debilitats metodològiques, les seves confusions categorials i l'ambigüitat de l'enfocament són un llast massa pesat per a les qualitats que sens dubte posseeix.

Perfilar un model alternatiu constituïria, evidentment, la crítica **decisiva**. Però reconeixem que la tasca és desproporcionada en comparació

amb les nostres forces. Malgrat tot, sembla necessari formular almenys algunes directrius que com senyals de circulació podrien facilitar a altres la reflexió sobre aquests temes.

En efecte, establir un model significa fer paleses les relacions essencials d'una formació econòmica, tant en allò que fa referència a la seva base tècnica i material, com en el paper que hi juguen les diverses classes socials que intervenen a l'economia considerada. Qualsevol societat es basa en uns intercanvis entre l'home, els homes, i la naturalesa; però excepte en algunes societats primitives, aquestes relacions d'intercanvi es troben estretament condicionades per la intervenció desigual i fins antagònica en les decisions per part d'estrats socials diferenciats. Qualsevol formació social es veu sotmesa a tensions internes i externes que provoquen canvis lents i explosions esporàdiques que en modifiquen considerablement l'estructura inicial.

Encara que les precedents afirmacions puguin semblar evidents i elementals, el cert és que un model ha de tenir-les molt en compte. Per tant, traçar un model exigeix dilucidar ambdues sèries de problemes: una que en podríem dir estructural i una altra que denominarem dinàmica. La prioritat lògica correspon a la primera, ja que és qüestió primordial desvelar i mostrar els elements i relacions que caracteritzen una formació econòmica. Dinamitzar el model equival, en termes teòrics, a proposar «exercicis d'història possible» que serveixin per a aquilatar la correcció del model estructural, en la mesura en què la història real concordi amb alguna de les alternatives lògicament deduïbles. L'axiomatització només pot ser la conclusió —sempre provisional— d'una tasca prèvia i laboriosa d'investigació i aproximació imprecisa, i no pot convertir-se *per se* en font de certesa, per tal de no caure en la lamentable confusió entre lògicament vertader i realment cert.

A partir de les anteriors consideracions salta a la vista que el model de Kula és notòriament insuficient. L'autor es limita a una lleu anatomia descriptiva sense examinar seriosament ni les relacions de producció ni la ubicació efectiva dels diversos subjectes econòmics en l'entramat social. La presentació mateixa del model a partir de deu notes característiques (vegi's *supra*, secció 1) amb un estatut teòric de molta disparitat mostra el poc rigor amb què ha estat establert. Especialment rellevant ens sembla la confusió entre fenòmens típics d'un mode de producció dominant i fenòmens peculiars d'una activitat singular com moltes activitats agrícoles. Així, en suposar equivalència entre feudalisme i agricultura per una banda i capitalisme i industrialització per l'altra, i saltar sense avís previ ni cautela d'un mode de producció al sector econòmic s'arriba a conclusions resultants majorment de les característiques peculiars de les activitats agrícoles que no pas de les conseqüències del mode de producció que es pretén d'analitzar. I encara que Kula no ignora aquest problema, el cert és que cau a la trampa, com es pot veure en l'apartat dedicat a com-

parar la lògica «feudal» amb la lògica «capitalista», sobre el qual tornarem a insistir més endavant.

Aquests descuits i deficiències no són pas casuals. Encara que l'historiador està alerta davant el perill d'anacronisme, hi pot caure a través d'un rodeig, en utilitzar, sigui com a punt de referència sigui com a trama conceptual, un conjunt d'anàlisis teòriques vinculades a l'estudi, i a l'embelliment, del mode de producció capitalista i, per tant, no desproveïdes de càrrega ideològica i apologetica. De forma espontània la ideologia dominant es filtra en els conceptes i relacions que es prenen com a fonamentals per a comprendre una determinada formació social àmpliament superada com és el feudalisme. Així, certes categories com els esquemes en valor, preus i mercats, les seqüències causals, es traslladen amb poques precaucions a societats molt distintes de les presents. En resum, no solament s'introdueixen parallelismes espuris a causa de la pressió inevitable de la realitat circumdant, sinó també per la influència ideològica que escampen els manuals d'economia i l'ensenyament acadèmic dominant.

Insistim en els advertiments indicats. Malgrat que un model pugui ser exposat en termes agregats per tal de permetre'n la comprensió i manipulació, ha de ser susceptible de desagregació sense que en quedi invalidat l'esquema de partida. És imprescindible diferenciar clarament els nivells reals dels monetaris. El càlcul en termes reals presenta serioses dificultats en recobrir conjunts heterogenis que no és possible addicionar; en conseqüència les comparances són factibles només en casos excepcionals. Però la utilització exclusiva de termes monetaris difumina l'anàlisi en encobrir i distorsionar fenòmens de preus, substitució d'insums o canvis en la distribució. És recomanable, per tant, utilitzar de forma paral·lela còmputos en elements físics i còmputos en valor. La utilització exclusiva dels primers entela les forces dinàmiques que hi actuen, ja que no mostra clarament certes relacions de substitució factibles. La introducció, per exemple, d'una màquina que desplaçarà cinc treballadors és una alternativa indecidible si no es poden comparar totes dues opcions, comparació que exigeix la reducció a termes homogenis dels elements de la disjuntiva plantejada. En canvi, si només s'utilitzen les relacions traduïdes a preus, queda enfosquit el fet fonamental que els béns econòmics són també valors d'ús amb característiques físiques i químiques ben determinades. Encara que augmenti el preu del pa, això no els importa als estómacs i al músculs. A les gallines ponedores els interessa poc que pugi el preu del pinso: si es vol que continuïn la seva tasca, cal alimentar-les segons el valor d'ús i no segons el valor de canvi.

L'estatut teòric dels conceptes també ha de ser delimitat amb rigor. Podem il·lustrar aquesta afirmació amb un exemple. Kula diu que «en el sistema feudal, crisi significa augment violent del nivell general dels preus, mentre que en el sistema capitalista, al contrari, crisi significa dis-

minució violenta del nivell general dels preus» (p. 128). Evidentment, encara que la paraula «preu» estigui present en les dues oracions, el paper econòmic del fenomen *preu* és molt distint. En una economia agrícola sense estocs amortidors i sotmesa a fluctuacions de les collites per raons climàtiques, els preus relatius dels productes agraris es veuran directament afectats per la magnitud de la collita, element que juga un paper crucial en la seqüència de reaccions. Per tant, correlacionar crisi i augment del nivell de preus es presenta com una opció impròpia en termes lògics, perquè el fet substantiu és la disminució de la collita per causes fortuïtes. Al contrari, una crisi en el sistema capitalista correspon a una demanda efectiva insuficient combinada amb una sobreproducció derivada d'expectatives excessivament optimistes per part dels empresaris. Aquest tipus de crisi és una espècie de purgant que allibera el sistema d'un conjunt d'empreses no competitives, destrueix el capital «excessiu» i pressiona els salaris cap a la baixa. Ara bé: això no representa necessàriament la lògica de la crisi arquetípica del capitalisme, com es demostra apellant als exemples de la hiperinflació alemanya o a la crisi actual, que molt pocs creuen que vagi a desembocar en una disminució violenta del nivell general de preus. De més a més, el primer tipus de crisi no correspon inexorablement al *sistema feudal* sinó a una economia agrícola amb les característiques mencionades més amunt i que podria molt ben ser que afectés una agricultura capitalista, perquè les causes que l'origenen no són, parlant amb propietat, conseqüència del mode de producció sinó fruit de les peculiaritats naturals i tècniques de molts productes agrícoles.

Més encara, cal advertir que els «preus» en el món actual i els «preus» d'èpoques pretèrites tenen, a més, una altra diferència fonamental, perquè un increment de preus significa coses molt distintes si hi ha una moneda mercaderia a la qual es refereixen aquells, o si es valora en pessetes o dòlars corrents, deslligats de qualsevol moneda mercaderia i que fluctuen segons impulsos transmesos pels grups financers dominants i segons els saldos de les balances de pagaments.

En fi, com pot deduir-se dels paràgrafs precedents, els diversos elements que intervenen en l'anàlisi han de ser descrits adequadament i les seqüències causals clarament establertes. El mateix fenomen aparent pot jugar papers diversos segons el marc de relacions en què es trobi. Els preus, repetim, no són *el mateix* ni ocupen el mateix lloc ordinal en les anelles d'una seqüència quan es tracta de mercats d'oferta i demanda, de preus regulats, o de preus de producció normals. En aquest sentit, les aparències fan males jugades als analistes poc cauts que posen indiscriminadament en el mateix sac fenòmens molt dispars encara que tinguin una gran semblança fenomènica. Ja fa molts anys que es va definir l'economia vulgar per aquesta qualitat: la seva incapacitat per esquingar el vel de les aparències. L'advertiment és vell, però els estralls causats per aquesta incapacitat abunden arreu.

En darrer lloc, encara que no sigui la cosa menys important, un model ha de ser contrastat. L'afirmació és òbvia, potser, però no sempre es compleix. En la mesura en què un model pretén de reproduir de forma ideal i estabilitzada una realitat, cal que els elements d'aquesta realitat encaixin en les categories postulades i en les relacions establertes. Quan això es dona, tenim l'obra ben feta i seria retòric demanar més.